

Çetintaş, büyük bir eser halinde Bursa'daki Osmanlı dönemi Türk yapılarını rölöveleriyle yayımlamayı tasarlamış ve ilk kitap Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Rölove Bürosu yayını olarak *Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri: Bursa'da İlk Eserler* adıyla basılmıştır (İstanbul 1946). Büyük boy kırk sayfa ve on beş levhadan oluşan bu ciltte giriş dışında Orhan Camii, Bey Hanı, Orhan Bey Hamamı, Eski-Yeni Hamam, Alâeddin Bey Camii, Bey Sarayı, Orhan Bey Mescidi ile medresesi ve çok kısa olarak Nilüfer Köprüsü yer alır. Aynı eserin II. cildi *Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları* adıyla basılmıştır (İstanbul 1952). Burada da altmış bir sayfa metin ve altmış altı levha vardır. İçinde Çekirge'de Hüdâvendigâr Külliyesi, türbesi, Kimsesizler Hamamı, Eski Kaplıca, Yıldırım I. Bayezid Camii, türbesi, medresesi, dârüşşifâsı, hamamı, kasrı, Molla Yegân Medresesi, külliye kapısı ve Ulucami yer almaktadır. Bu iki cilt, Sedat Çetintaş'ın hiçbirini doğru dürüst yayımlanmayan Sinan'ın yapılarının rölöveleri dışında tek önemli eseri olmuştur. Yine Bursa ile ilgili olarak neşrettiği bir monografisini ise görmek mümkün olmamıştır (*Bursa Darüşşifası*, İstanbul 1952).

Sedat Çetintaş, Maarif Vekâleti tarafından bastırılan bir dergide resimli makaleler yayımlamıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: "Minarelerimiz" (*Güzel Sanatlar Dergisi*, sy. 4 [1942], s. 57-74); "Su-Çeşme-Sebil" (a.e., sy. 5 [1944], s. 125-147); "Mimar Kemalettin'in Mesleği ve Sanat Ülküsü (Eserleri)" (a.e., sy. 5 [1944], s. 160-173). Bursa'da Halkevi'nin çıkardığı dergide de Bursa'daki Türk eserlerinin değeri hakkında iki makalesi çıkmıştır ("Türk Mimarisinde Bursa Eserleri", *Uludağ*, sy. 36 [Bursa 1941], s. 29-33; sy. 37 [Bursa 1941], s. 22-32).

Çetintaş'ın bazı mimarlık dergilerinde de yeni Türk mimarisine dair yazıları basılmıştır ("Cumhuriyet Yapıcılığı Millî Geleneklere Dayanmalıdır", *Mimarlık*, sy. 3 [Ankara 1948], s. 27-29; "İnkılâp Mimarisi İsteriz", *Yapı*, sy. 5 [İstanbul 1942], s. 9; sy. 6, s. 15; sy. 7, s. 12; "Türk Mimarlarını Çoğaltmak Lâzım", a.e., sy. 32 [İstanbul 1943], s. 4; "Sanayii Nefise Mek-teb-i Âlisi ve Güzel Sanatlar Akademisi", a.e., sy. 37 [İstanbul 1943], s. 17-18; "Mimarî Tarihimizde Maket", a.e., sy. 39 [İstanbul 1943], s. 4-5; "Kendimizi Nasıl Bulalım?", a.e., sy. 39 [İstanbul 1943], s. 15-16).

Sedat Çetintaş'ın son çalışmaları, sanat tarihçilerinin "ters T tipi" veya "Bursa tipi camiler" olarak adlandırdıkları bir Osmanlı yapı biçimine dair yayımladığı broşürdür (*Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir*, İstanbul 1958). Esasında 13 Mayıs 1955 günü Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde verilmiş bir konferansın metni olan yirmi altı sayfalık bu broşürde yazar haklı bir görüş ortaya atarak bu tür yapıların iki yanlarındaki mekânlar üzerinde durmakta ve bunların normal bir mahalle camisi olarak yapılmadıklarını ispata çalışmaktadır.

Sedat Çetintaş'ın günlük gazetelerde çıkan ve çoğu polemik mahiyetinde olan yazıları toplanmamıştır. Bunların araştırılarak tam ve açıklamalı bir bibliyografyasının düzenlenmesi çok faydalı bir hizmet olur.

BİBLİYOGRAFYA :

Sedat Çetintaş, *Türk Mimarî Anıtları Osmanlı Devri: Bursa'da İlk Eserler*, İstanbul 1946, I, 3-6; M. Yeşim, "Sedat Çetintaş", *Yapı*, sy. 38, İstanbul 1943, s. 13; *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, III, 1475; *ABr.*, VI, 388-389.

SEMÂVİ EYİCE

ÇETR

(چتر)

Bazı İslâm ve Türk devletlerinde hükümdarlık alâmetlerinden biri.

Türkçe'ye Farsça'dan geçen ve "şemsiye, çadır" anlamına gelen çetrin aslı Sanskritçe *çhattra* (gölgelik, siper) kelimedir (bk. ÇADIR). Çetr (mizalle), hükümdar sefere veya alayla bir yere giderken başı üzerinde tutulurdu. Bir mızrağın ucunda küçük bir kubbe şeklinde açılan bu saltanat şemsiyesi atlas veya altın sırmalı kadifeden yapılırdı ve tepesinde "altın top" denilen bir alem (monçuk) bulunurdu. İlk önce Mezopotamya tasvir sanatında özellikle Asur krallarının ayakta dururken, yürürken ve savaş arabasında savaşırken veya avlanırken başları üzerine tutulduğu görülen çetrin, eski İranlılar'da ve Emevîler'den itibaren de çeşitli İslâm devletlerinde kullanıldığı bilinmektedir. Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh devrinde (833-842) İbnü'z-Zeyyât "mişmas" (müşemmes, çetr, mizalle) imalâtından sorumlu idi (Taberî, IX, 20). Müstaîn-Billâh zamanında ise (862-866) halifenin çetri (şemse) Türk asıllı Emir Yînuğ (Bînuğ) el-Fergânî'nin kontrolündeydi (Taberî, IX, 289). Muktedir-Billâh'ın (908-932) Mûnis el-Muzaffer'e, Müster-

şid-Billâh'ın (1118-1135) Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'a karşı tertipledikleri seferler sırasında üzerlerinde çetr taşınyordu. XIII. yüzyılda yaşayan Çinli bir yazar, Abbâsî halifesinin başında tutulan çetrin tepesinde yeşimden yapılmış bir aslan ve onun üzerinde de altından yapılmış parlak bir ay bulunduğunu yazmaktadır (*EP²* [İng.], III, 382). Mizalle (çetr) kelimesi Abbâsîler'den Fâtımîler'e geçmiş ve Slav asıllı emirlerden biri sâhibü'l-mizalle olarak görevlendirilmiştir.

Memlûkler dönemi kaynaklarında çetr kelimesi *citr* ve *çitr* şekillerinde kaydedilmiştir. Yeşil ipekten yapılan çetr altın yaldızla süslenir, tepesinde gümüşten bir kuş bulunurdu. Bundan dolayı çetr "el-kubbe ve't-tayr" adıyla meşhurdur. Dinî bayramlarda yüksek rütbeli bir emir tarafından taşınırdı.

Çetr fazla yaygın olmamakla beraber Endülüs'te de vardı. Murâbitlar, Muvahhidler, Merîniler ve Nasrîler tarafından kullanıldığına dair ise bilgi yoktur.

İbn Bîbî'nin, "Hükümdar çetrinin kartalı sultanların güneşine talih kanadını ve tüylerini gerdı ve kudret gölgesini yaydı" cümlesinden, aynı çağda Anadolu Selçuklu sultanlarının çetr alemlerinin kartal şeklinde olduğu (Öney, s. 166) ve ayrıca müslüman Türkler'in mitolojik hayvanları çetr ve çadır alemi olarak kullandıkları anlaşılmaktadır (*DİA*, II, 353).

Özellikle Müslüman-Türk devletlerinde çetr hâkimiyet alâmeti olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Karahanlı hükümdarları kırmızı renkte çetr taşırlardı. Karahanlılar'da çetrin (kubbe) savaş alâmetlerinden birini teşkil ettiği ve savaş meydanlarında taşındığı da bilinmektedir. Gazneliler'de başlangıçta la'l renkli çetrler kullanıldığı halde Mahmûd-ı Gaznevî'den itibaren siyah renk tercih edilmiştir. Gazneli Hükümdarı İbrâhim b. Mes'ûd'un çetri üzerinde mücevherlerle süslenmiş bir şahin vardı. Çetri taşıyan çetrdar denirdi. Ortaçağ'da bayrakla çetrin aynı renkte olması genel bir kuraldı.

Büyük Selçuklular'da da hükümdarlık alâmeti olan çetrin üzerinde ok ve yay resmedilmiş bir arma vardı. Tuğrul Bey'in 3000 süvari ile Nişâbur'a girdiği zaman başı üzerinde kırmızı renkli ipeki kumaştan yapılmış bir çetr taşındığı bilinmektedir. Sultan Berkyaruk'un ölümü (498/1104) üzerine Atabeg Emir Ayaz veliaht Melikşah'ı sultan ilân edip onun için diğer saltanat alâmetleri yanında çetrin

ÇETR

de hazırlanmasını emretti ve üzerine Melikşah'ın alâmetini koydurdu. Katvân Savaşı'nda mağlûp olan ve bir çetirin altında duran Sultan Sencer'in esir düşmesinden endişe eden Sistan Meliki Ebû'l-Fazl ona kaçmasını söyleyerek çetirin altında kendisi durmuştu. Kirman Selçuklularında da hâkimiyet alâmeti olarak çetr vardı. Hânedanın kurucusu ve ilk hükümdarı Kavurd Bey'in çetri üzerinde Büyük Selçuklular'da olduğu gibi ok ve yay resmi mevcuttu. 547'de (1153) Bağdat'ta Abbâsî Halifesi Muktefi-Lierrillâh'ın oğlu Müstencid-Billâh'a vâlihtlik verilmesi münasebetiyle yapılan merasimde Kirman Selçuklularını ve Sultan Sencer'i temsil eden heyet çetr taşıyordu.

Anadolu Selçuklularından bahseden kaynaklarda "çetr-i cihângîr-i saltanat", "çetr-i mansûr", "çetr-i şehînsâh" ve "çetr-i hümâyun" tabirleri geçer. Siyah renkli olan Selçuklu çetri II. Gıyâseddin Keyhusrev zamanında (1237-1246) mavi renge çevrildi. Sultanın bu tasarrufunda meşhur devlet adamı Sâdeddin Köpek'in etkili olduğu anlaşılmaktadır. Abbâsî halifeleri saltanatlarını tasdik ettiği Selçuklu sultanlarına menşur, hil'at vb. ile birlikte çetr de gönderirdi. Nitekim II. Süleyman Şah'a hâkimiyet sembolü olarak çetr ve livâ gönderilmiştir. Anadolu Selçuklularında sultanlar öldüğü zaman çetr ve sancaklarının türbenin üzerine konulması âdet olmuştu.

Hârizmşahlar'da da siyah çetirin mevcudiyeti bilinmektedir. Sultan Alâeddin Muhammed, Fars Atabegi Sa'd b. Zengî'yi takip ederek Rey civarına geldiğinde çetr ve sancakları yanında bulunuyordu. Sa'd sultanın çetirini görünce teslim olmayı tercih etmiştir. Sultan Celâeddin Hârizmşah, itaat arzetye gelen Erzurum Meliki Rükneddin Cihan Şah'ı kabul ettiği sırada başının üstünde büyük bir çetr bulunuyordu. Aynı şekilde İlhanlılar'da da çetr hükümdarlık alâmetleri arasındaydı. Cengiz Han'ın da yeşil kırmızı çetr kullandığı bilinmektedir.

Meşhur Gurlu Hükümdarı Alâeddin Cihansûz, Gazneli Behram Şah'ı yenilgiye uğratarak Gazne ve Büst'ü yakıp yıktığı seferden sonra Gazneli ve Selçuklu sultanlarını taklit ederek çetr kullanmaya başlamıştır. Aynı hânedandan Gıyâseddin Mahmud da Delhi Sultanlığı'nın kurucusu Kutbüddin Aybeg'e sultan unvanı vermiş ve saltanat alâmeti olarak çetr göndermişti. Delhi Türk sultanları değişik renkte çetirler kullanmışlardır. Me-

selâ İltutmış oğlu Mahmud'u kazandığı bir zafer dolayısıyla kırmızı bir çetr ile ödüllendirmişti. Bedâün valiliğine tayin ettiği Mahmud'un küçük kardeşi Rükneddin'e de yeşil çetr (çetr-i sebz) vermişti (623/1226). Melik Yüzbeğ taht müca-delesi sırasında kırmızı, siyah ve beyaz çetr kullanmıştır. Halaciler ve Tuğluklular da çetr-i siyah-ı sultânî kullanırlardı. İbn Battûta, Muhammed b. Tuğluk'un bir kısmı mücevherli, bir kısmı altın sırmalı on altı çetiri olduğunu söyler (*Rihle*, s. 446). Bu çetirlerden yedi tanesi savaşa giderken sultanın üzerinde taşınırdı. Timurlu, Safevî ve Bâbürlü hükümdarları da çetiri saltanat ve hâkimiyet alâmeti olarak kullanmışlardır.

Osmanlı kaynaklarında çetr kelimesinin geçtiği görülmekte, ancak bunun bir saltanat alâmeti olmadığı bilinmektedir.

Hindistan'daki İslâm mimarisinde şekil olarak çetiri esas alan yapılara çetiri denilmektedir. Bunlar çeşitli binalarda tahkimat maksadıyla yapıldığı gibi cami, minber, minare ve türbelerde dekoratif amaçlarla veya gölgelik olarak da kullanılmıştır. Delhi'de hükümdar türbeleri üzerindeki çetirlerin en eskisi, Rükneddin Fîrûz Şah ile (ö. 634/1236) Muizüddin Behram Şah'ın (ö. 639/1242) Me-

likpûr'daki türbeleri üzerine yapılan çetirlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Steingass, *Dictionary*, s. 388; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IX, 20, 289; *Ah̄bârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 93-94; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, IX, 252; İbn Battûta, *Rihle*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 446; Nesevî, *Sîret-i Celâleddin-i Mîngburnî* (trc. Anonim, nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1344 hş./1965, s. 198; Aksarayî, *Mûsâmeretü'l-ahbâr*, s. 31; Kalkaşendî, *Şubhu'l-âşâ*, II, 133; III, 469, 503, 506, 509, 512, 515, 517; IV, 7, 46-47, 96-97; V, 300-301, 334; Muhammed b. İbrâhim, *Târîh-i Selâci-ka-i Kırmân* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1886, s. 10; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 70-71, 448; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 202; Spuler, *İran Moğolları*, s. 297; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids*, Edinburgh 1963, s. 105, 126, 280; Gönül Öney, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal", *Malazgirt Armağanı*, Ankara 1972, s. 166; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara 1981, s. 149; M. Altay Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, Ankara 1983, II, 20; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1984, VII, 388-389; W. Irvine, *The Army of the Indian Moghuls*, New Delhi, ts., s. 31; M. Fuad Köprülü, "Bayrak", *İA*, II, 406-409; Pakalın, I, 357-359; Dihhudâ, *Luğatnâme*, X, 113; R. Ettinghausen, "Hilâl", *El²* (İng.), III, 382; C. E. Bosworth v.dğr., "Mizalla", a.e., VII, 191-195; Sarğon Erdem, "Alem", *DİA*, II, 353; Eleanor Sims, "Çatr", *Elr*, V, 77-79.

AYDIN TANERİ

ÇEVGÂN

(چوگان)

Özellikle Ortaçağ'da Orta ve Uzakdoğu saraylarında oynanan ve bugünkü polo oyununa benzeyen atlı top oyunu.

Halk arasında **çevgen** şeklinde söylenen Farsça **çevgân** (**çügân**) kelimesinin aslı Pehlevîce (Orta Farsça) **çübikân** (**çüy-gân**, **çülgân** / **çavlagân**) (sopa, değnek) ismi olup bu kelime Arapça'ya **savlecân**, Türkçe'ye **çöğen** ve Grekçe'ye **tsükanyon** şekillerinde girmiştir. Farsça'da "güy ü çevgân" veya "çevgân-güy" (top-çomak) denilen oyundan *Divânü lugâti't-Türk*'te ve *Kutadgu Bilig*'de, bugün de Anadolu'da olduğu gibi "çöğen" adıyla bahsedilir. Arapça'da ise bu oyuna **savlecân**dan başka "la'bül-küre" (top oyunu) adı da verilir. Batılılar çevgânı ilk defa Grekler aracılığıyla Persler'den öğrenmişlerse de oyunun bütün dünyada tanınması, XIX. yüzyılda İngilizler'in Afganistan ve Kuzey Hindistan'ı işgalleri sırasında bu oyunu **polo** (Tibetçe **bolo** / **puludan** "top") adı altında oynamaya başlamalarından sonradır.

Timur'un Karabağ seferi için çetr ve sancakla saraydan çıkışı gösteren bir minyatür (*Oriental miniatures...*, Taşkent 1980, resim 36)

